

Agnieszka Owsianka

"Stan wojenny w Polsce 1981-1983",
pod. red. Antoniego Dudka, Rzeszów
2003 : [recenzja]

Piotrkowskie Zeszyty Historyczne 6, 423-425

2004

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Stan wojenny w Polsce 1981–1983, pod red. Antoniego Dudka, wydawnictwo Instytut Pamięci Narodowej, seria Monografie, t. 6, Warszawa 2003, ss. 802.

Ogłoszenie stanu wojennego w Polsce przez ówczesnego premiera i zwierzchnika sił zbrojnych, gen. Wojciecha Jaruzelskiego, wywołało ogromne wrażenie wśród rodaków w kraju i za granicą. Od tego momentu minęło już ponad dwadzieścia lat. Wielu Polaków, zwłaszcza młode pokolenie, zna to wydarzenie z książek, filmów bądź opowiadań osób, które były jego uczestnikami i świadkami. W przeciągu tych dwudziestu kilku lat ukazało się wiele publikacji na ten temat. Do dziś są przeciwnicy i zwolennicy decyzji podjętej przez gen. W. Jaruzelskiego. Głosy podzieliły się mniej więcej po połowie.

Monografia jest efektem programu badawczo-edukacyjnego „Stan wojenny – spojrzenie po dwudziestu latach”, realizowanego w latach 2001–2002 przez pracowników naukowych Biura Edukacji Publicznej Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie oraz Oddziałowych Biur Edukacji Publicznej IPN w Białymstoku, Gdańsku, Lublinie, Katowicach, Krakowie, Łodzi, Poznaniu, Rzeszowie i we Wrocławiu. Książka stanowi niezwykle cenną pozycję, gdyż jest syntetycznym opracowaniem wydarzeń związanych ze stanem wojennym w skali całego kraju oraz w odniesieniu do większości regionów. W zamierzeniu autorów monografia była analizą lokalnych aspektów historii stanu wojennego. Świadomie zrezygnowano z poruszania problemów, które zostały już szeroko omówione i zbadane przez innych historyków, takich jak: geneza stanu wojennego, działalność władz PRL, hierarchii Kościoła Rzymskokatolickiego oraz czołowych przywódców podziemnej „Solidarności” po 13 grudnia 1981 roku.

Książka składa się ze wstępu, jedenastu rozdziałów, podzielonych na sześć podrozdziałów każdy, wykazu skrótów i indeksu osób. Tekst poszczególnych fragmentów wzbogacony jest tabelami. Dodatek stanowią również zamieszczone na końcu monografii zdjęcia. Jeśli chodzi o bazę źródłową, autorzy przeprowadzili wnikliwą kwerendę źródłową w całej Polsce. Wykorzystano zarówno dokumenty placówek centralnych, np. z Archiwum Akt Nowych, jak i archiwów lokalnych, głównie oddziałów IPN. Ważnymi pozycjami były m. in.: *Od trzynastego do trzynastego. Analizy. Dokumenty. Relacje*, oprac. P. Spiski, Londyn 1983; W. Jaruzelski, *Przemówienia 1981–1982*, Warszawa 1983; *Tajne dokumenty Biura Politycznego PZPR a Solidarność 1980–1981*, oprac. Z. Włodek, Londyn 1992; *Stan wojenny w Polsce. Dokumenty i materiały archiwalne 1981–1983*, pod red. T. Walichnowskiego, Warszawa 2001. Cenne okazały się relacje bezpośrednich świadków tamtych wydarzeń, zebrane przez poszczególnych autorów.

Głównym celem badaczy było ukazanie zjawiska w dwóch uzupełniających się perspektywach: regionalnej i problemowej. Każdy fragment porusza wybrane zagadnienia konkretnego regionu. Autorzy wyodrębnili je w oparciu o podział administracyjny, wynikający z zasięgu terytorialnego poszczególnych oddziałów IPN. Poświęcone są im kolejne rozdziały: Dolny Śląsk i Śląsk Opolski (rozdział I, Łukasz Kamiński i Paweł Piotrowski); Górny Śląsk, Podbeskidzie, ziemia częstochowska (rozdział II, Jarosław Neja); Lubelszczyzna (rozdział III, Małgorzata Choma-Jusińska); Małopolska i Świętokrzyskie (rozdział IV, Marek Lasota, Małgorzata

Ptasińska i Zbigniew Solak); Mazowsze, Warmia i Mazury (rozdział V, Tadeusz Ruzikowski); Podkarpacie (rozdział VI, Dariusz Iwaneczko i Jan Pisuliński); Podlasie i Suwalszczyzna (rozdział VII, Tomasz Danilecki i Marcin Zwolski); Pomorze Gdańskie i Kujawy (rozdział VIII, Sławomir Cenckiewicz); Pomorze Zachodnie (rozdział IX, Robert Spałek); Wielkopolska i ziemia lubuska (rozdział X, Przemysław Zwiernik); Ziemia łódzka i sieradzka (rozdział XI, Leszek Próchniak). Każdy fragment składa się z sześciu podrozdziałów dotyczących kolejno: operacji wprowadzenia stanu wojennego; aparatu władzy; opozycji i oporu społecznego; represji; Kościoła katolickiego; nastrojów społecznych. Konstrukcja taka pozwala czytelnikowi na selekcję przedstawionego materiału zgodnie z wybranymi problemami, umożliwiając analizę porównawczą danego zagadnienia w poszczególnych regionach.

We wstępie Antoni Dudek przedstawia cele, założenia pracy, aparat naukowy, w oparciu o który prowadzone były badania, wykaz najważniejszych pozycji poświęconych wybuchowi stanu wojennego w Polsce.

Ze względu na podobieństwa wynikające z konstrukcji pracy, zajmę się krótkim ich przedstawieniem w oparciu o kryterium problemowe, a nie geograficzne.

Pierwszy fragment opisuje przebieg wprowadzenia stanu wojennego i związanej z tym wydarzeniem operacji „Jodła”, czyli zatrzymania i internowania wytypowanych wcześniej działaczy NSZZ „Solidarność” oraz opozycjonistów z nią nie związanych. Jak wynika z analizy danych dotyczących poszczególnych województw, zakończyła się ona sukcesem w 90 a nawet w 100%. Akcja „Azalia” (blokada łączności) uniemożliwiła w większości regionów koordynację protestów. Pozytywne rezultaty, z punktu widzenia autorów stanu wojennego, przyniosła operacja „Klon”, polegająca na prowadzeniu przez funkcjonariuszy SB rozmów ostrzegawczych z osobami, które mogłyby przejść do opozycji lub też kwalifikującymi się do współpracy ze służbami SB.

Liczne protesty, do których doszło w grudniu 1981 r. nie przyniosły oczekiwanego rezultatu. Wyjątek stanowią, opisane przez Jarosława Neję, wydarzenia, które rozegrały się 16 grudnia 1981 r. w kopalni „Wujek”. Tragedia ta wywarła ogromny wpływ na nastroje społeczeństwa, ale również wśród członków PZPR. Wielu jej działaczy złożyło swoje legitymacje, a w szeregach partii zaczęto przeprowadzać „czystki”.

Sytuacja zaistniała w PZPR została dość dokładnie naświetlona w kolejnym podrozdziale. Ponadto autorzy publikacji wiele miejsca poświęcili próbom tworzenia przez PZPR komitetów ocalenia narodowego (późniejszy Patriotyczny Ruch Odrodzenia Narodowego) i nowych związków zawodowych (późniejsze Ogólnopolskie Porozumienie Związków Zawodowych). Wszyscy autorzy, w oparciu o dostępne materiały źródłowe, dochodzą do wniosku, iż po 13 grudnia 1981 r. aparat władzy w Polsce uległ znacznemu osłabieniu. W zależności od regionu, czołową rolę po wprowadzeniu stanu wojennego zaczęli odgrywać funkcjonariusze SB i wojsko, w mniejszym stopniu członkowie partii. Fala czystek o różnym stopniu nasilenia przewinęła się przez wszystkie struktury aparatu władzy, zwłaszcza przez administrację, środki masowego przekazu, szkolnictwo i sądownictwo. W większości przypadków żądano deklaracji wystąpienia z „Solidarności”.

Kolejny fragment autorzy temu poświęcili działalności opozycji i formom oporu

społecznego. W omawianym okresie powstało wiele organizacji opozycyjnych w stosunku do władz PRL. We wszystkich większych miastach Polski tworzone struktury działały niejako w izolacji. Brak współpracy wynikał z dążenia każdej z nich do roli kierowniczej. Łatwiej o współpracę kilku organizacji było w mniejszych ośrodkach, gdyż w działalność podziemną była zaangażowana mniejsza ilość osób. Do najczęstszych form oporu społecznego należały: strajki, demonstracje, bojkot, działalność wydawnicza, nadawanie audycji radiowych, pisanie na ścianach haseł wyrażających niechęć do ówczesnych władz. Symbolem sprzeciwu stał się wpięty w klapę opornik lub znaczek „Solidarności”.

Wiele uwagi autorzy poszczególnych rozdziałów poświęcili problemowi represji, jakie w okresie stanu wojennego władze stosowały wobec podejrzanych o działalność opozycyjną. Rozpoczęły się one od internowania w nocy z 12 na 13 grudnia 1981 r. Inną formą były sankcje karne. Ł. Kamiński i P. Piotrowicz przeprowadzili analizę przyczyn wydawania wyroków skazujących. Wynika z niej, że w okresie stanu wojennego najczęściej skazywano uczestników strajków i demonstracji za kolportaż i działalność związkową. Rządziej wyroki zapadały wobec osób należących do organizacji uznanych za nielegalne oraz za działalność poligraficzną. Trudne do zbadania i odtworzenia są represje nie mające charakteru karnego, jak zwolnienia z pracy, pobicia przez funkcjonariuszy SB i MO.

Rola Kościoła sprowadzała się przede wszystkim do udzielania pomocy internowanym i uwięzionym oraz członkom ich rodzin. To właśnie w latach 80. wzrosła liczba powołań kapłańskich, przyspieszono budownictwo sakralne, nastąpił rozwój prasy i wydawnictw katolickich. Z drugiej strony opisane są przypadki, gdy duchowni zachowywali bierną postawę wobec władz, popierali linię łagodzenia nastrojów i przekonywania Polaków do zaniechania czynnego oporu.

Z analizy materiałów dotyczących stanu nastrojów wśród obywateli wynika, iż społeczeństwo było bardziej zmęczone niż zastraszone. Poczucie beznadziei skutecznie podsycali środki masowego przekazu.

Trudność w prześledzeniu wykorzystanych materiałów archiwalnych, publikacji i innych pozycji stanowi brak bibliografii na końcu monografii. Jej zamieszczenie na pewno ułatwiłoby czytelnikowi dotarcie do wybranych pozycji, bez konieczności wertowania przypisów zamieszczonych u dołu każdej strony. Niestety brak również indeksu nazw geograficznych, co utrudnia szybkie dotarcie do niektórych szczegółów.

Problemy, które postawili sobie do rozwiązania autorzy tomu zostały starannie zbadane i przeanalizowane. Niewątpliwie publikacja stanowi cenną pozycję, gdyż przedstawia wybrane zagadnienia nie tylko w aspekcie ogólnopolskim, ale umożliwia również analizę porównawczą w odniesieniu do poszczególnych regionów.

Agnieszka Owsianka